

DİNLER TARİHİ ARAŞTIRMALARI – VII

**TÜRKİYE'DE
DİNLER TARİHİ
(Dünü, Bugünü ve Geleceği)**

TÜRKİYE DİNLER TARİHİ DERNEĞİ YAYINLARI

TÜRKİYE'DE YAHUDİLİKLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Prof. Dr. Baki ADAM

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Türkiye'de Yahudilikle ilgili çalışmaların bugün geldiği noktayı iyi görebilmek için İslam dünyasında Yahudilikle ilgili ilk çalışmalara bakmak gerekmektedir. Yahudilikle ilgili çalışmalar bakımından dikkati çeken en erken çalışma Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm'a (ö. 456/1063) ait *Kitabu'l-Fasl Fi'l Milel ve'l Ehvâi ve'n-Nihal* dir. Tevrat hakkındaki bilgisinin doğruluğu Yahudi araştırmacılar tarafından da takdir edilen¹ İbn Hazm, bu eserinin yaklaşık 130 sayfasını Yahudiliğe ayırmıştır. Bazı midraşik anlatıları Eski Ahit'le karıştırırsa da, Talmud'a ve midraşlara ait malzemeleri eserinde kullanmıştır. Tevrat dışında temel Yahudi kaynaklarından malzeme kullanan ilk Müslüman bilginin İbn Hazm olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İbn Hazm'dan sonra Yahudi kökenli bir muhtedi olan Ebu Nasr Samuel b. Yahya b. Abbas el-Magribi (ö. 570/1174) de *Bezu'l-Mechud fi İfhami'l-Yahud* isimli eserinde temel Yahudi kaynaklarını kullanmış, Yahudilikle ilgili terimleri Arap harfleriyle İbranice vermiştir.²

XIII. yüzyılın dikkat çeken reddiyecilerinden Şihabu'd-Din Ebu'l Abbas Ahmed b. İdris es-Sinhaci el-Karafi'nin *Kitabu'l-Ecvibeti'l-Fahira an Esileti'l-Facira* isimli eserini de burada zikretmek gerekir. El-Karafi bu reddiyesinde, Eski Ahid'in kitap ve bölümlerinin İbranice isimlerini kullanmış, İbranice metinleri Arap harfleriyle vermiştir. El-Karafi'nin reddiyesinde naklettiği bilgilerin çoğu, esas itibarıyla rabbanî kaynaklarda anlatılanlara benzemekle birlikte, nakillerde ve tahlillerde hatalar bulunmaktadır.³

1 Bkz. H. Hirschfeld, "Mohammedan Criticism of The Bible", The Jewish Quarterly Review, The Original Series as Published in England, Ktav Publishing House, New York 1966 (year 1901), Vol XIII/228.

2 Bkz. Samau'al Al-Magribi *İfham Al-Yahud*, Moshe Perlman *neşri*, New York 1964.

3 Moshe Perlman, Karafi'nin reddiyesindeki Yahudilikle ilgili bilgilerin Magribi'nin eserinden nakil olduğunu belirtir. Bkz. Perlman, Samau'al Al-Magribi *İfham Al-Yahud*, s. 24.

Osmanlı Dönemi'nde Yahudilikle ilgili yapılan çalışmaların en dikkat çekenini Taşköprüzade Ahmet b. Mustafa'ya (ö. 968/1559 XVI) ait *Risale fi'r-Red ale'l-Yehud*⁴ isimli reddiyedir. Reddiye, Hz. Musa'nın dininin ebedi olamayacağına ispatı, Hz. Muhammed'in müjdelenmesi, Tevrat'ın tahrifi gibi temel polemik konularını içermektedir. Taşköprüzade'nin bu çalışması kendinden önceki çalışmaların en ciddi ve bilimsel olanıdır. Kullandığı kaynaklar bakımından farklı bir yere sahiptir. İbn Ezra ve Nahmanides gibi Yahudi yorumcuların çalışmalarından yararlanmıştı. Örneğin o, "Rab Sina'dan geldi, Seir'den doğdu ve Parandan parladı" (Tensiye, 32: 1) cümlesini yorumlarken meşhur Yahudi müfessir İbn Ezra'dan nakilde bulunmuştur. Bunun yanında o, birebir aynısı denilecek kadar Talmud'dan da alıntı yapmıştır. Camilla Adang'ın tespitlerine göre Saadya Gaon'un *Kitabul Emanat ve'l-İtikadat*, Kirkisani'nin *Kitâbul Envâr ve'l-Merâkıb*, Musa b. Meymun'un *İggeret Teyman* ve İbn Kammune'nin *Tenkihu'l-Ebhâs* gibi eserleri onun kaynakları arasında yer almaktadır. Taşköprüzade'nin bu kaynaklara doğrudan ulaşmış olduğu konusunda Camilla Adang şüphelerin bulunduğunu söyler. İstanbul'da 1504 ila 1566 yılları arasında 126 tane İbranice eserin basıldığı göz önünde bulundurulursa Taşköprüzade'nin, potansiyel olarak, İbranice temel kaynaklara ulaşma imkânının bulunduğu anlaşılır. Onun zikrettiği İbn Ezran'ın tefsiri 1514'de, Nahmanides'in tefsiri de 1522 yılında basılmıştır. Bu 126 eser arasında Taşköprüzade'nin yararlandığı bütün kaynaklar vardır. Tek problem, Taşköprüzade'nin bu İbranice kaynaklardan yararlanmasını sağlayacak yeterli İbranice bilgisine sahip olup olmadığıdır. Eserinde İbranice bildiğine dair bir işaret yoktur. Kendinden önceki bir nüshadan yararlanma ihtimali de bulunmakla beraber, Taşköprüzade'nin reddiyesi kadar ciddi ve bilimsel bilinen bir eser de yoktur. II. Bayezid zamanında yaşadığı anlaşılan Abdüsselâm el-Mühtedî'nin *er-Risâletül-Hâdiye* isimli reddiyesi akla gelebilecek bir kaynaktır. Ancak bu eser, bir Yahudi mühtedi tarafından kaleme alınmakla birlikte Taşköprüzade'nin çalışmasına kaynaklık edebilecek kaliteye sahip değildir. Taşköprüzade'ye kaynaklık edebilecek tek kaynak yine kendisi bir mühtedi olan Yûsuf b. Abdullâh ed-Deyyân'ın *Keşfu'l-Esrâr fi İlzami'l-Yehud* isimli eseri olabilir. Ed-Dayyan'ın eseri metot ve düzen bakımından

4 Taşköprüzade'nin "*Risale fi'r-Red ale'l Yehud*" isimli eseri Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa No:2767/2 yazma olarak kayıtlıdır.

Taşköprüzade'ninkine büyük oranda benzemektedir. Ancak Ed-Dayan'ın adı geçen eseri yazması Taşköprüzade'nin ölümünden elli yıl sonradır.⁵

XVI. yüzyıldan sonra Osmanlı döneminde Yahudilikle ilgili çalışmalar neredeyse yok denecek kadar azdır. Yazılan reddiyeler de XI. ve XII. yüzyıl tartışmalarının tekrarından ibarettir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Yahudiliği objektif olarak tanıtacak ne bir telif ne bir tercüme vardır. Sadece cep kitabı niteliğindeki dinler tarihi kitapları içinde kısa bilgiler yer almaktadır. Yahudilikle ilgili ilk kitap Hayrullah Örs tarafından *Musa ve Yahudilik* adı altında 1966 yılında yayınlanmıştır. İlk akademik çalışma ise 1965 yılında Yaşar Kutluay tarafından yapılmıştır. Doçentlik çalışması olarak hazırladığı *İslam ve Yahudi Mezhepleri* isimli kitabında Kutluay, İbranice kaynaklardan da yararlanmak suretiyle Yahudiliği itikat boyutuyla anlatmış, Yahudi kutsal metinleri ve mezhepleri hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. Kutluay'la bir süre İsrail'de bulunan ve ilk Türk akademisyen dinler tarihçisi olan Hikmet Tanyu, A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisinin 1966/1967 yılı sayısında *Yahudiliğin Kutsal Kitapları ve Esasları* isimli bir makale yayınlamıştır. Birkaç İbranice kaynaktan da yararlanan makalenin temel kaynakları Almancadır. Hikmet Tanyu bu makalesinde, Yahudi kutsal metinlerinin oluşumu ve muhtevası hakkında ayrıntılı tanıcı bilgiler vermiş, bunun yanında metinlerdeki çelişki ve tutarsızlıklara da değinmiştir. Bu dönemde Yahudilikle ilgili çalışmalara en önemli katkı Hüseyin Atay tarafından yapılmıştır. Hikmet Tanyu ve Yaşar Kutluay'la birlikte 1960'lı yılların başlarında İsrail'de bulunan Hüseyin Atay, Musa b. Meymun'un *Delâletü'l-Hâirin* isimli meşhur eserinin tahkikli neşrini yapmıştır. Hüseyin Atay'ın bu çalışması, Yahudilik araştırmalarına Türk akademisyenler tarafından yapılan tek ciddi katkıdır.

Yahudilik alanında ilk doktora tezi, 1978 yılında tamamlanan *Sabatay Sevi ve Cemaati Üzerine Bir Araştırma* isimli çalışmadır. Prof. Dr. Hikmet Tanyu'nun danışmanlığında (prof. dr) Abdurrahman Küçük tarafından hazırlanan bu çalışmada, Yahudi dünyasını derinden etkileyen Türkiye kökenli Sabetaycılık hareketi konu alınmıştır. Yerli kaynakların yanında yabancı kaynaklardan da yararlanılarak hazırlanan çalışma, Türkiye kökenli bir hareketi konu alması dolayısıyla, Sabetaycılık üzerine çalışan yabancı araştırmacı-

5 Taşköprüzâde'nin eseriyle ilgili değerlendirmeler için bkz. . Camilla Adang, "Ahmad b. Mustafa Tashkubrizade's Polemical Tract Against Judaism", *Al-Qantara* XXIX 1, enero-junio de 2008, s. 80-84.

lar için referans olmuştur. Pek çok yabancı araştırmacı Abdurrahman Küçük'ün bu çalışmasını kaynak olarak zikretmiştir. Bu bakımdan Abdurrahman Küçük'e ait bu çalışmayı da Yahudilik çalışmalarına Türkiye'den bir katkı olarak zikretmek gerekir. Abdurrahman Küçük'ten sonra Prof. Dr. Hikmet Tanyu'nun danışmanlığında Şaban Kuzgun ve Ömer Faruk Harman da Yahudilik alanında bilimsel çalışmalar yapmıştır.

1990'lı yıllardan itibaren Yahudilik alanında dinler tarihçileri tarafından yüksek lisans ve doktora düzeyinde yapılan çalışmaların sayısında bir artış gözlenmektedir. Bu çalışmalar inanç, ibadet, mezhep, Yahudi tarihi, Siyonizm, Seçilmişlik, Arz-ı Mev'ud, Kabala, Yahudiliğin diğer dinlerle ilişkisi gibi genel konular içerir. Bu çalışmalarda görülen temel sorunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. İntihal

Yahudilikle ilgili gerek tez gerek tez dışı kitap ve makale çalışmalarında, konuyla ilgili daha önce yapılan çalışmalardan yararlanılırken çoğu zaman bu çalışmalarda yerine, bu çalışmalarda gösterilen kaynaklar kaynak olarak gösterilmektedir. Bu tür kaynak gösteriminde bazen oyle basit hatalar da yapılmaktadır ki, yararlanılan kaynağın yazarına ait ifadeler orijinal kaynağa aitmiş gibi gösterilmektedir. Hatta bazen yazara ait ifadeler Kitab-ı Mukaddes'e ait zannedilmekte ve Kitab-ı Mukaddes'ten bu ifadelere kaynak bile gösterilebilmektedir. Bazı çalışmalarda ise, İbranice bilinmediği halde, İbranice terimler ve hatta kaynaklar kullanılmaktadır.

2. Terminoloji sorunu

Yahudilikle ilgili çalışmalarda karşılaşılan sorunlardan biri terminoloji sorunudur. Otorite kabul edilebilecek yeterince çalışmalar bulunmadığından henüz ortak bir terminoloji oluşmamıştır. Kullanılan kaynaklar genellikle Batı dillerine ait kaynaklar olduğu için terimlerde araştırmacının kullandığı yabancı dilin etkisi görülmektedir.

3. Ön yargı

Yahudilikle ilgili çalışmalarda son zamanlarda artık pek görülmemeye başlansa da önemli sorunlardan biri ön yargıdır. Bu ön yargının oluşmasında

Kur'an'ın Yahudiler hakkında verdiği bilgiler ve XIX. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan Siyonizm olgusu ile Arap-İsrail çatışması etkili olmuştur. Gene de Yahudilik hakkındaki en objektif çalışmalar Türkiye'de yapılmaktadır. En bilimsel çalışmalar da ilahiyatçı dinler tarihçilerine aittir.

4. Dil sorunu

Yahudilikle ilgili çalışmalarda karşılaşılan en önemli sorunların başında Yahudiliğin kaynak dilinin, yani İbranice'nin bilinmemesi gelmektedir. Son zamanlarda İbranice öğrenme ve İbranice kaynaklardan yararlanma gayretinde olan araştırmacılar bulunsa da maalesef bu alandaki yetersizlik henüz aşılabilmiş değildir. Tek bir dile -o dile hâkimiyet derecesi de tartışılabilir- akademisyen olmak Türkiye'de mümkün olduğundan klasik dilleri öğrenme ihtiyacı duyulmamaktadır. Bu bakımdan Türkiye'deki Yahudilikle ilgili bilimsel çalışmalar Batı dillerinde yapılmış çalışmalardan Türkçeye aktarma şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu da doğal olarak Türkiye'de yapılan çalışmaların özgünlüğü ve bilimselliğini tartışılır hale getirmektedir.

5. Kaynak sorunu

Türkçede Yahudiliği bütün yönleriyle tanımaya yarayacak, bu alanda çalışanlara rehberlik yapabilecek ve ortak bir terminolojinin oluşmasını sağlayacak yeterince çalışma yoktur. Yahudilik araştırmacıları kaynak kutsal kitap olarak Eski Ahid'in (Tanah) Hıristiyan versiyonunu ve çevirisini kullanmaktadırlar. Hâlbuki Eski Ahid'in Hıristiyan versiyonu Hıristiyan teolojisini destekleyecek şekilde düzenlenmiştir. Türkçe çevirisi de bir takım ciddi hatalar içermektedir. Son zamanlarda Gözlem yayınları bu boşluğu dolduracak yayınlar yapmaktadır. Hâlihazırda Tevrat'ın açıklamalı Türkçe çevirisini İbranice metniyle birlikte yayınlamıştır. Bunun yanında temel dini konularla ilgili yayınlar da yapmaktadır.

6. Danışmanlık sorunu

Yahudilikle ilgili tez çalışmalarında ortaya çıkan sorunların büyük çoğunluğu yetersiz danışmanlıktan kaynaklanmaktadır. Yahudilikle ilgili tezleri yürüten danışmanların Yahudilik alanında uzman olmamalarından dolayı tezlerdeki basit hatalar bile kontrol edilememektedir. Dolayısıyla tezlerdeki danışmanlıklar teknik düzeyde kalmaktadır.

Sonuç

2010'lu yıllar itibarıyla Türkiye'de Yahudilik alanında yapılan çalışmalar henüz iç tüketimi karşılama düzeyindedir. İngilizce, Almanca ve Fransızca kaynaklardan aktarma bilgilerle ortaya çıkarılan çalışmalar akademik beslenme ve besleme düzeyinden ileri gitmemektedir. Bu çalışmaların içerdiği bilgilerin güvenilirliği de tartışma götürür. Türkiye gibi büyük bir potansiyele sahip bir ülkede Yahudilik alanında kaliteli bilimsel çalışmaların ortaya çıkarılmaması ciddi bir eksikliklerdir. Dil sorununun öncelikle halledilmesi, bunun için klasik ve modern İbranice öğrenimine önem verilmesi gerekir. Yahudilik çalışmaları alanı aslında çok dilliği gerektiren bir alandır. Batı dilleri ve İbranice yanında Aramca, Arapça (ve Yahudi Arapçası/Judeo-Arabic) ve Ladino gibi diller de Yahudilik alanında kaliteli ve özgün çalışmalar ortaya çıkarmak için gereklidir. Bunun için Türkiye'de Yahudilik Araştırmaları Enstitüsü gibi bir akademik araştırma kurumu oluşturulmalıdır. Yahudilik alanında çalışma yapacak araştırmacıların yetişmesi için yabancı uzmanlardan mutlaka yararlanılmalıdır. Tez konuları da Yahudilikte kadın, Yahudilikte ahret inancı, Yahudilikte ibadet gibi genel konular olmamalıdır. Konular problem odaklı olmalıdır. İslam dünyasına ve özellikle Osmanlı dönemine ait Yahudilikle ilgili konular tercih edilmelidir. Çünkü bu alanda yapılan çalışmalar orijinal nitelik taşıyabilir.